

Олександр Лисенко,
кандидат філософських наук,
старший викладач кафедри філософії
Київського національного економічного університету
імені Вадима Гетьмана

ФІЛОСОФСЬКО-БОГОСЛОВСЬКІ АСПЕКТИ ПРАВОСЛАВНОЇ САКРАМЕНТОЛОГІЇ

Таїнства займають центральне місце не лише у літургійній діяльності церкви, їхнє релігійно-філософське осмислення становить основу сакраментології — особливого розділу віровчення, важливу частину церковного Переказу. Філософська рефлексія християнських таїнств із збереженням релігійних конотацій дозволить повніше зрозуміти внутрішню природу людини, що є головною метою даної статті. У ході розгляду виділено такі істотні ознаки таїнств: когерентність, благодатність, інтенціональність до трансцендентного, надорганічний прояв особистісного начала при уцерковленій участі віруючого у таїнствах.

Ключові слова: таїнства, благодать, обоження, преображення.

Александр Лысенко. Философско-богословские аспекты православной сакраментологии

Таинства занимают центральное место не только в литургической деятельности церкви, их религиозно-философское осмысление составляет основу сакраментологии — особого раздела вероучения, важную часть церковного Предания. Философская рефлексия христианских таинств с сохранением религиозных коннотаций позволит полнее понять внутреннюю природу человека, что является главной целью данной статьи. В ходе рассмотрения выделяются такие существенные признаки таинств: когерентность, благодатность, интенциональность к трансцендентному, надорганическое проявление личностного начала при воцерковленном участии верующего в таинствах.

Ключевые слова: таинства, благодать, обожение, преображение.

У догматичному переказі православної церкви вчення про таїнства займає особливе, виключне місце у контексті більш широкої галузі богослов'я — пневматології. Суто православна сакраментологія формується під впливом творчості І. Антіохійського, І. Златоуста, М. Кавасілі, К. Карфагенського, С. Нового Богослова та багатьох інших, котрі протистояли ересі месаліан. За уявленнями святих отців, таїнства наставляють людину на шлях єднання з Богом. Вони трансформують знання в пізнання благодаті, «відчуття сокровених речей», що розкривається в дарах Духа Святого.

Саме Святий Дух — сокровенне в явному, начало нового пізнання, безумовна повнота всякого єства. Він є тим живим джерелом, яке розкривається через таїнства у віруючих і через співпадіння двох воць — Божественної і людської та стягання благодаті веде людину до обоження. Остаточне богословське оформлення вчення про таїнства отримано у новітній час і було стимульовано подібними тенденціями у католицизмі.

Так, осмисленням цієї частини церковного переказу займалися В. Асмус, М. Бердяєв, о. Сергій (Булгаков), митроп. Діоклійський, архим. Іануарій (Івлієв), М. Іванов, Каліст (Уер), М. Желтов, В. Лоський та інші. Останньою знаковою подією у богословсько-філософському житті стала V Міжнародна бого-

словська коференція РПЦ «Православне вчення про церковні таїнства», що була проведена в Москві 2007 року.

Конфесійне релігієзнавство розглядає цю частину церковного вчення переважно у богослужбовому руслі, а осмислення сакраментології у релігієзнавстві світському носить здебільшого описовий характер. Тому вчення про таїнства, на наш погляд, вимагає глибшого аналізу для розуміння внутрішньої природи людини.

В уцерковлінні та ухристовлінні віруючий включається у герменевтичний діалог з духовно-культурною єдністю християнської традиції, у якій центральне місце займають таїнства церкви. Що ж відбувається у процесі такого діалогу: уніфікація, стандартизація свідомості та алгоритмів поведінки, чи, навпаки, надорганічний прояв особистісного начала у самотворчості? Які детермінанти та чинники впливають на зміну світогляду, свідомості та способу життя віруючого у таїнствах? Щоб розібратись з окресленими проблемами та знайти відповіді на поставлені питання, слід з'ясувати внутрішню сутність самих таїнств.

Усе церковне богослужіння сповнене тайнодіянь, яких православ'я та католицизм визначає сім: Хрещення, Миропомазання, Сповідь, Причастя, Священство, Вінчання, Соборування. В них природа людини поєднується з Божественною природою. Таїнство передбачає перетворення, трансформацію наявного стану у бажаний (ідеальний), силою надраціональної дії благодаті Духу Святого та морально-аскетичної волі людини.

Метою такої зміни є досягнення такого стану, коли кожна особистість стає співобразною Христу, поєднує в собі природу тварну з повнотою благодаті нетварної — з Божеством, яку Святий Дух надає кожному члену Тіла Христового. «Слово, зодягнувшись у плоть, наповнює матерію спасительною здатністю, яка проявляється у всій своїй повноті у Святих таїнствах: у Них усе творіння отримує силу Христа»¹. Серед семи таїнств головне місце у всіх християнських конфесіях займають («євангельські») таїнства: Хрещення та Причастя.

Християнське Хрещення, яке іманентно являє і озаріння віруючого світлом істини свого духовного народження, Г. Назіанзін, Юстин та інші отці церкви, ґрунтуючись на семи основних новозавітних контекстах (текстах всіх чотирьох канонічних Євангеліях, «Послання до Євреїв» та двох місцях у «Діяннях»), називають вогняним Хрещенням благодаттю Духу Святого, протиставляючи його водному Хрещенню І. Хрестителя². Євангеліст Лука пише: «Іоан всім відповідав: Я хрещу вас водою, але йде Сильніший від мене, у Якого я не гідний розв'язати ремінь черевика; Він буде хрестити вас Духом Святим і вогнем»³.

¹ *Кавасила Н.* Життя в Христі [Текст] / М. Кавасила; пер. з давньогр. Д. Коваль. — Л. : Свічадо, 2005. — 168 с. — (Серія «Джерела Християнського Сходу»; № 12) (Середньовіччя VI-XIV ст.). — С. 32.

² Новый завет и Псалтырь. — Бруклин : Жизнь, 1989. — 659 с.

³ Лук. 3: 16

У «Діяннях» також знаходимо тому підтвердження: «Іоан хрестив водою, а ви через кілька днів після цього будете хрещені Духом Святим»¹. Вважається, що після хрещення Ісуса «вогонь загорівся в Іордані». Тому всі, хто отримав хрещення, іменуються «просвітленими». Вогняне хрещення закріплюється в релігійній традиції розвиненою культовою практикою у звичаях, символах та обрядах. Однак світлові епіфанії духовного народження віруючого у Христі невіддільні від подальшої присутності в славі Його Божественності в Преображенні.

Догматично під Хрещенням розуміють особистісну участь у Пасці — смерті та Воскресінні Христа. Воно є народженням у вічну славу Божу та входженням у життя вічне. Сьогоднішня людська природа не володіє своїм першозданним безсмертям і нетлінням. Після Воскресіння Господнього смерть і тління стали шляхом до вічного життя після гріхопадіння, тому що Христос прийняв у себе все, у що проникла смерть — смертю смерть поправ, як співається в Пасхальній літургії. Отже, образ Христового Воскресіння є початок людського воскресіння та преображення.

Впускаючи смерть у своє безгрішне єство, Христос знищує її, демонструючи та даруючи людству новий модус Буття — життя без гріха та смерті. Хрест і хресне знамення є символічним знаком для співпереживання хрестної смерті Христа віруючими, для їх ототожнення з його Божественністю. Цей факт є постійно присутнім у духовному житті християнина, оскільки він є началом розкаяння у власних гріхах і початком співстраждань мукам Христа.

У цьому акті віруючий прилучається до єства Христа і в цілому до обоження. Єднаючись з тілом Христа віруючий усвідомлює і робить перший крок у актуалізації потенційної здатності до обоження. Він відмовляється від диявола та прагне, слідуючи вченню Христа, стати Богом за благодаттю — тим, чим Бог є за природою. Він приймається в Церкву, як містичне тіло Христа, стає її членом. Послідовник Христа приймає в якості особистісних принципів цінності християнської моралі, які слугують орієнтирами для самовиповнення, досягнення праведності, чистоти, непорочності, святості. Тому віруючий стає реально причетним до того світла, в якому Христос явився учням на Фаворі, акумулюючи та концентруючи його в собі.

У тайній вечері започатковується таїнство Євхаристії, в якому Христос прилучає апостолів і через них людство до своєї Божественної плоті і крові, до власних страждань, смерті й воскресіння, щоб вони не померли, а мали життя вічне, як вчить святе Євангеліє. Спокутує гріхи людства Христос своєю безцінною жертвою і цим самим виконує справу нового Адама, відновлює павшу людську природу, дарує їй обожений

¹ Діяння 1:5

стан і визначає вектор вдосконалення та спасіння самої людини від гріха та смерті. Така потенційна спроможність до преображення актуалізується в момент виявлення Божества на хресті та у Воскресінні.

Таїнство тіла і крові Христових — це здійснене поєднання людської природи з Христом і водночас із всіма членами Церкви: «Взнаємо чудо цього таїнства, — каже святий І. Златоуст, — у чому воно складається, для чого воно дане і яка від нього користь. Єдине тіло, сказано, ми буваємо й узи його від плоті його і від кісток його. А це буває через їжу, що Христос дарував. Для того Він змішав самого себе з нами, щоб ми склали щось єдине, як тіло, з'єднане з головою»¹. У таїнстві Євхаристії Церква являється в єдності людської природи з Божественністю Христа. Саме тому Вона розуміється як містичне тіло Христа, його наречена. Таїнство Причастя, через тіло та кров Христову, дає змогу віруючому приєднатись, увійти, співрозчинитись з Христом у певній єдності, яка і є церквою. «Ти, Господи, дарував мені, щоб ця тлінна храмина моя — людська плоть з'єдналася б із твоєю Пресвятою Плоттю і щоб моя кров змішалася б із твоєю і відтепер я член твого тіла, прозрений і світлий. Я знаходжусь поза собою, я бачу себе таким — о диво, яким я став. Водночас, боячись і стидаючись себе, я поклоняюся тобі і страшуся тебе і не знаю, куди мені подіти і як застосувати ці нові члени — нові й обожені»², — так казав С. Новий Богослов, прославляючи в одному зі своїх гімнів єднання з Богом у таїнстві Євхаристії, в якому віруючі стають членами тіла Христа. Це єднання вводить у глибину людської природи вогонь Божества, невіддільний від Тіла і Крові Христа.

Наступне таїнство — Миропомазання є особистісна участь у П'ятидесятниці — сходженні Духа Святого як досконалої третьої особи Божественної Трійці. Новозавітні «Діяння» так описують цю подію: «При настанні дня П'ятидесятниці всі апостоли були однакостайно разом. І раптово зробився шум з неба, як би від сильного вітру, що несеться і наповнив весь будинок де вони знаходилися і з'явилися їм язики, що розділяються, як би ВОГНЕННІ і спочили по одному на кожному з них. І виповнилися всі Духу Святого і почали говорити різними мовами, як Дух давав їм провіщати»³. Свято П'ятидесятниці відзначається східною церквою як реальне розширення Фаворського преображення на все містичне тіло Христа — його церкву. На горі Фаворській божественне світло просяяло для обмеженої кількості учнів, а в П'ятидесятницю Христос просяяв світлом для світу, тому що Дух просвітив учнів і посвятив

¹ Восточные отцы 4-го века. — М. : МП «Паломник», 1992. — 239 с. — С. 156.

² Симеон (Преподобный Новый Богослов) Творения : в 3 т. / Симеон (Преподобный Новый Богослов). — М. : Свято-Троицкая Сергиева Лавра, 1993. — Т. 3 : Божественные гимны. — 1993. — 594 с. — С. 87.

³ Діяння 2: 1—47

їх у таємниці небесні. Лише в день П'ятидесятниці Святий Дух проявляє себе в найбільшій силі, як відносно самостійна іпостась Божественної Трійці у справі спасіння, з певними завданнями та функціями, відповідно до православної догматики. Ікономія Духа Святого полягає в актуалізації творчих потенцій самореалізації та самовиповнення віруючого.

Для християнина східного обряду — це суттєвий пункт віровчення, оскільки він підкреслює певну самостійність справи Духа Святого від справи Сина в ікономічному контексті. Це дозволяє виправдати православну доктрину, стосовно тринітарного догмату, та спростувати принцип «філіокве», прийнятий західним християнством. Отже, особистісна повнота з неминучістю розкривається у співдії свободної волі людини та божественної благодаті, яка дарується Духом Святим.

Наступним таїнством є Сповідь. Вона розуміється як безперервна зміна людського єства, прагнучого до повноти свого розкриття, до єднання з Богом, що здійснюється співдією Божественної благодаті та свободної волі людини. Головною необхідною умовою Сповіді є каяття. Покаяння є двері, що виводять людину з п'їтьми і вводять у світло. Хто не ввійшов ще у світло, той очевидно не добре і не як слід пройшов через двері покаяння¹. Каяття є очищенням павшої людської природи від скоєного зла, гріха та визначенням їх акциденційної, перехідної природи. У той же час, покаяння підносить душу до Божественного першообразу і закріплює це устремління до Богообразності та Богоподібності в душі віруючого.

Покаяння несе в собі очищення та удосконалення. Його, в самому загальному вигляді, можна визначити як безперервний і постійний стан зміни розуму та волі в напрямку стягання благодаті. Це друге відродження, яке дарує Бог після хрещення, постійний вихід з самого себе. Св. І. Сірін каже, що каяття завжди пристойне всім грішникам і праведникам, які бажають досягти спасіння. Немає межі удосконаленню, тому що досконалість і самих досконалих не досконала. Тому каяття до самої смерті не визначається ні часом, ні справами. Воно — джерело сліз після хрещення, благодать, стяжана, придбана людиною, яка постала в ній. Воно — ознака того, що серце розтопилося Божественною Любов'ю.

«Ми не будемо звинувачені при виході душі нашої за те, що не творили чудес, що не богословствували, що не досягали видінь, але без сумніву дамо відповідь Богу за те, що не плакали безперервно про гріхи свої»², — зазначає І. Лествічник. Ці благодатні сльози, про які говорить таким поетичним і богона-

¹ Симеон (Преподобный Новый Богослов) Творения : в 3 т. / Симеон (Преподобный Новый Богослов). — М. : Свято-Троицкая Сергиева Лавра, 1993. — Т. 1 : Слова 1—52. — 1993. — 490 с. — С. 89.

² Преподобного отца нашего Иоанна, игумена горы Синайской, Лествица. — К. : Києво-Печерська Успенська Лавра, 2001. — Вид. 2-е. — 320 с. — С. 73.

тхненням чином І. Лествічник, очищають людську природу і повертають її до Бога. Вони також є світлоносним даром Святого Духа. Каяття є трепет душі перед воротами раю — так можна виразити цей стан людської душі. Каяттям утверджується і ним же продовжує підтримуватись у подальшому нова ціннісна система, яка налаштована на сприйняття, стягання віруючим божественної благодаті та досягнення ним обоження. Всі члени Церкви, які прагнуть до єднання з Богом, знаходяться в більш чи менш благодатному стані і всі вони в більшій чи меншій мірі позбавлені благодаті, адже за словами святого Є. Сіріна «...вся Церква є Церквою тих, хто кається, вся Церква є Церквою тих, хто гине»¹. Отже, меж у спокутуванні своїх гріхів не існує і сповідь має бути перманентною нормою життя віруючого.

Наступним таїнством є Єлеопомазання. В таїнстві Єлеопомазання страждання хворого освячуються і єднаються зі стражданнями Христа, через що віруючий отримує духовну силу, яка веде його до зцілення. Таїнство Єлеопомазання виражається не лише в поверненні здоров'я для життя, але і в поданні сили для християнської смерті, оскільки остання є також актом християнського життя, хоча й досить специфічним.

У цьому таїнстві також виразно визначається антропоцентричність християнського віровчення, адже друга іпостась Пресвятої Трійці народжується у світ людиною, хоча й безгрішною, але володіючою всіма слабкостями людської природи в повній мірі. Однак через єдність волю у Христі (Божественної та людської) ці слабкості преображаються, що навіть хвороба та смерть постають грізною зброєю у боротьбі зі злом. Гефесиманські боріння є найвиразнішим свідченням людяності Бого-Людини, а не відстороненою байдужістю та безпристрасністю Абсолютного Бога. Саме пречиста і досконала людськість Бога здатна пробудити в людині співстраждання до мук Христа та віднайти в своєму особистому гріху джерела Його страждань, що і є началом каяття і віри. Тому слабкості людської природи освячені муками та смертю Христа, спроможні через співучасть і співстраждання, прилучити віруючого до його Всеблагі Божественності — себто обожити.

Таїнство Священства забезпечує єдність церкви з часів Христа, апостолів, до утвердження Царства Божого у вічності. У таїнстві Священства віруючий отримує благодать Духа Святого, стає символом справи Христа, функціонером церкви як Його містичного тіла. Священик уособлює владу дану Христом, виконує Його волю. Незважаючи на те, що святість підтримується функціонуванням його в лоні церкви, це не знімає особистісної відповідальності з нього як з віруючого в перспективі його власного спасіння, а навпаки, виключність його по-

¹ Ефрем Сирин (святий). Творения / Ефрем Сирин. — М. : Издательский отдел Моск. Патриархата, 1993. — Т. 1. — 1993. — 399 с. — С. 78.

ложення робить незрівнянно більшим цю відповідальність. У межах однієї людини — священика, відбувається певне подвоєння на безгрішне абсолютне Христове начало, яке дарується через церкву та слугує ідеалом для пастви і слабке, гріховне, власне людське єство, яке через випробування та вдосконалення наближується в Дусі Святому до Христа.

Найголовніше завдання священика, як людини, мінімізувати, або навіть ліквідувати цю дистанцію і не піддатись спокусі, а саме — здійснити діаметрально протилежний (зворотній) процес і осквернити священну справу Христа та церкви через домінування гріховної похоті плоті над святістю життя. Завдання людини, як священика, полягає у тому, щоб нести світло Христової Божественності, в прилученні до нього віруючих в індивідуальний для них спосіб, зберігаючи при цьому самототожність смислу обоження.

Останнім таїнством є таїнство Вінчання. Воно освячено церквою, відтворює і благословляє богоустановлений зв'язок між чоловіком і жінкою. Дійсна людська сутність максимально повною мірою розкривається у співпричетності двох взаємно обраних людей один одному у любові через церковний шлюб. Виключення становлять ченці, які потребу і здатність у взаємній любові реалізують в інший спосіб ніж миряни, поза статевими стосунками та шлюбом. Богослов'я проводить чітку символічну паралель між єдино-множинністю антропологічною та триєдністю теологічною, природою сім'ї та Бога. Окрім цього, сім'я розуміється отцями церкви як мала церква: «Де двоє чи троє зберуться в ім'я Моє, там Я посеред них»¹. Вона виступає епіцентром преображення людської природи, прообразом, одиничним взірцем обоженого Всесвіту. Отже, єдність, благочестивість і святість сім'ї має екстраполюватись на всю світобудову через різні види та форми добродійності та соціального служіння.

Синергетична зв'язність, взаємодоповнювальність, когерентність догматичної системи корелює з когерентністю індивідуального містичного досвіду. Підставою для такої внутрішньої єдності та органічної цілісності церковних таїнств є реальність досвідного стягання віруючим благодаті Духа Святого, пропорційне внутрішньому преображенню людського єства, єднання людини та Бога.

Ознаками такого єднання є резонансне відчуття віруючим близькості і допомоги невидимих божественних сил, вселенської симфонічності індивідуального та загального, загальної космічної гармонії. Отже, у таїнствах церква задає літургійний алгоритм благословіння віруючого на причастя Небесним таємницям і насолодам, у яких у всій повноті відбувається проявлення, розкриття, реалізація ключових моментів євангелійського життя Христа, його вчення та прилучення до Нього віру-

¹ Мф. 18, 20

ючих; здійснюється ототожнення волю, зусиль, життя Христа та його послідовників.

Oleksandr Lysenko, Senior Lecturer at Philosophy Department of the Kyiv National Economic University named after Vadym Hetman

PHILOSOPHICAL-THEOLOGICAL ASPECTS OF ORTHODOX SACRAMENTOLOGY

The sacraments are central not only in the liturgical activities of the Church; their religious and philosophical understanding is the basis of sacramentology — a special section of the doctrinal statement and an important part of tradition of the Church. The subject of understanding is the sacraments recognized by the Catholic and Orthodox traditions: Baptism, Chrismation, Confession, Communion, Priesthood, Marriage, and Unction.

Philosophical reflection on the Christian sacraments preserving religious connotations will be critical to understand the inner nature of human, which is the main purpose of this article. During the examination such significant signs of the sacraments as coherence, gracefulness, and intentionality to the transcendent, over-organic manifestation of the personal origin with church participation of the believer in the sacraments are outlined.

The main functional purpose of the sacraments is the filling of the believers with the grace of the Holy Spirit, the existential transformation of anthropological nature in the direction of deification (approaching to God), the combination of created human nature with the non-created nature of grace.

The resonance believer's feeling of the divine presence, proximity and assistance of the divine forces, the unity of the individual and the cosmic, the universal harmony are the notable signs of this unity. In the sacraments, the Church forms a liturgical algorithm of development, disclosure, implementation of key points of Evangelical life of Christ, his teachings, and joining of the believers to Him; the identification of wills, life efforts of Christ and his followers is made.

Key words: sacraments, grace, deification, transformation, sacred action.

References

1. Kavasyla N. *Zhyttia v Khrysti [Tekst]*. [Life in Christ [Text]] / M. Kavasyla; per. z davnohr. D. Koval. — L. : Svichado, 2005. — 168 p. — (Seriia «Dzherela Khrystyianskoho Skhodu»; # 12) (Serednovichchia VI-XIV cent.) [In Ukrainian]
2. *Novyj zavet i Psaltyr'*. [The New Testament and the Psalms]. — Bruklin : Zhizn', 1989. — 659 p. [In Russian]
3. *Vostochnye otcy 4-go veka*. [The Eastern Fathers of the 4th century]. — M. : MP «Palomnik», 1992. — 239 p. [In Russian]
4. *Simeon (Prepodobnyj Novyj Bogoslov) Tvorenija : v 3 t.* [Simeon (Rev. New Theologian) Creation: 3 toms] / Simeon (Prepodobnyj Novyj Bogoslov). — M. : Svjato-Troickaja Sergieva Lavra, 1993. — T. 3 : Bozhestvennye gimny. — 1993. — 594 p. [In Russian]
5. *Simeon (Prepodobnyj Novyj Bogoslov) Tvorenija : v 3 t.* [Simeon (Rev. New Theologian) Creation: 3 parts] / Simeon (Prepodobnyj Novyj Bogoslov). — M. : Svjato-Troickaja Sergieva Lavra, 1993. — T. 1 : Slova 1—52. — 1993. — 490 p. [In Russian]
6. *Prepodobnogo otcja nashogo Ioanna, igumena gori Sinajs'koï, Lestvicja*. [St. John our father, Abbot of Mount Sinai, Ladder] — K. : Kiev-Pechersk Uspenska Lavra, 2001. Vidannja 2-nd. — 320 p. [In Ukrainian]
7. *Efrem Sirin (svjatoj). Tvorenija* [Ephrem Syrian (the saint). Creation] / Efrem Sirin. — M. : Izdatel'skij otdel Mosk. Patriarhata, 1993. — T. 1. — 1993. — 399 p. [In Russian]

Стаття надійшла 31.10.2016